УДК: 894.341

Наркеева А. А.,
ОМПИнин окутуучусу

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ САБАГЫНАН КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ИШТЕРДИ ЖҮРГҮЗҮҮНҮН АЗЫРКЫ АБАЛЫ

НЫНЕШНИЕ ПОЛОЖЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ВНЕКЛАССНЫЕ РАБОТЫ ПО КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

THE CURRENT STATE OF THE LITERATURE CLASS, EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

Аннотация: *Макалада кыргыз адабияты сабагынан класстан тышкаркы иштерди жүргүзүүнүн азыркы абалын жүзөгө ашыруу маселелери баяндалат.*

Түйүндүү сөздөр: *идеология, патриоттук идея, педагогика, демократиялык принцип, стандарт, эстетика, теория, коллектив, базистик, этнография, этнопедагогика.*

Аннотация: *В этой статье говорится о претворении в жизнь и современном положении внеклассной работы по кыргызской литературе.*

Ключевые слова: *идеология, идея патриотизма, образования и демократический принцип, стандарт, эстетики, теории коллективного, основы, этнография, этнопедагогика.*

Annotation: *Articles Literature class, are described in the implementation of the current situation of extracurricular activities.*

Key words: *ideology, the idea of patriotism, education and democratic principle, standard, aesthetics, collective theory, foundations, ethnography, ethno-pedagogy.*

Кыргыз Республикасы эгемендүүлүгүн алгандан бери жыйырма жылдан ашуун жылдар өтсө да, ушул кезге чейин өлкөбүз өзүнүн идеологиясын аныктай албай келе жатат. Ошондуктан билим берүү тармагында айрыкча окуучуларды класстан тышкарки иштерге тарбиялоо маселесине көңүл бурулбай калды. Акы төлөбөгөндүктөн баары мектеп жетекчилигине жүктөлгөн. Мектептеги балдар жана өспүрүмдөр уюмдары көзөмөлсүз калган. Ошентсе да, өткөн кылымдын патриоттук идеяларына суугарылган педагогика илиминин акыркы күчү менен мектептеги тарбия иши жолго коюлуп келе жатат. Эгерде демократиянын принциптерине таянып иш кылганыбызда төлөнбөгөн жумушка мугалимдерди эч ким мажбурлоого эч кимдин акысы жок. Тарбиялык иштердин башатында турган балдар жана өспүрүмдөр уюмуна мектептерде штаттык бирдиктер бөлүнгөн эмес, аны директордун тарбиялык иштер боюнча орун басары өз милдетинен тышкары кошумча милдет катары аткарып келет. Демек акы төлөнбөйт, бирок класс жетекчилерге милдеттендирилген. Дагы ушундай акы төлөнбөгөн класстан жана мектептен тышкаркы иштер болуп саналат. Бул жумуштар класс жетекчилер, мугалимдер тарабынан патриоттук менен аткарылып келет.

Акы төлөнбөгөн жумушту мажбурлоо жолу менен аткартууга эч кимдин акысы жок.

Биз мугалимдер бул жумушту өзүбүздүн милдетибиз деп түшүнүп алганбыз, ошондуктан эч кандай буйруксуз, талапсыз эле аткарып келе жатабыз. Окуучулар жадыбал боюнча сабак окушуп, мамлекеттик стандарттагы билимдердин комплексине ээ болушат. Бирок, ошол билим класстан жана мектептен тышкаркы иштерсиз мамлекеттик стандарттагы билимге ээ кыла албай тургандыгын түшүнүшүбүз керек. Ошондуктан класстан жана мектептен тышкаркы иштерди жүргүзүү менен окуучулардын кругозорун, дүйнөгө болгон көз карашын, таанып билүүсүн, ден соолугун эстетикалык сезимдерин ойготууга, мекенди сүйүүгө, патриот болууга, чөлкөм таанууга, спортко, кол өнөрчүлүккө, кесип тандоого, мекенди сүйүүгө, эмгекти сүйүүгө, ар намыстуулукка тарбиялайбыз. Сабакта алган билимдерин практика жана теория менен бекемдейбиз.

Мугалим сабакта өзүнүн окуучулары менен класстан тышкаркы иштерде ар түрдүү курактагы башка

окуучулардын бир максатты көздөгөн топтору менен алдыга койгон максатка жетүү үчүн коллективдүү аракет жасалат.

Мисалы: Ар бир класста ырдоону, музыкалык аспаптарда ойноону каалаган окуучулар бир экиден гана болушу мүмкүн же болбосо, поэзия ышкыбоздору, кол өнөрчүлүктү сүйүүчүлөр, журналист болууну каалагандар да ушундай эле санда болушу мүмкүн. Булар ар бир класстан чогулуп отуруп, бир тайпага 12-15 окуучу чогулуп калат. Демек, булар окуу сабактарынан тышкары да өздөрүнүн кызыгуулары менен биригип, белгилүү бир максатты кездешет. Буларга өзүнчө ийрим уюштуруп, алардын талантын талпынтууга жардам берүү класстан жана мектептен тышкаркы иштерди мектепте туура уюштурулушуна байланыштыруу болот. Класстан тышкаркы иштер окуучулардын кызыкчылыгы боюнча түзүлгөн тайпалардан тургандыктан өтө кызыктуу болуп, балага сергек жашоо тартуулайт.

Класстан жана мектептен тышкаркы иштерди жүргүзүүнүн мааниси өзгөчө зор экендигине карабастан аны мектептерде уюштуруунун болжолдуу мамлекеттик программасы да иштелип чыкпаган. Демек, класстан тышкаркы иштерди уюштуруунун мектептерге коюлган бирдиктүү талаптары да жок. Базистик окуу планында атайын сааттар да каралган эмес. Мурда айтканыбыздай эле тарбиялык сабактарды өтүү, музейлерге алып баруу, край таануу экскурсияларына алып чыгуу, драм кружокторду уюштуруу, чебер колдор ийрими, комузчулар ийрими, адабий ийримдер ж.б. толуп жаткан жоопту иш чараларды өткөрүү, ал үчүн ондогон китептерди окуп даярдануу, план жазууга, аны өткөрүүгө мугалимдер ондогон саат убакыттарын кетирет, бирок бир тыйын акы төлөнбөйт. Мына, патриоттук. Бирок мына ушундай иш чараларды өткөрүү учурунда кокустан бир окуучунун мурду канаса, мугалим керт башы менен жооп берет. Мына мугалимдин адеп-ахлагы, ыйманы, патриотизми. Класстан жана мектептен тышкаркы иштерди уюштуруунун болжолдуу программасы, окуу пландары, усулдук колдонмолору иштелип чыгып сабак катары окуу планына киргизилип, акы төлөнүшү келечектин иши. Аны биз ишке ашыра албасак, келечек муундар ишке ашырышар.

Ошондуктан патриоттугубуздан тайбай, окуу менен тарбиялоону эриш аркак кармап, мектептен жана класстан тышкаркы иштерди колго алып, болочок муундарды ар тараптан тарбиялоону күчөтө берүү ар бир педагогдун ыйык милдети.

Совет доорундагы педогогдордун жана азыркы учурда чыгармачылык менен иштеп жаткан мугалимдердин тажрыйбасы класстан тышкаркы окууну орто мектепте кеңири пайдалануу окуучулардын өз алдынча окуу ишмердүүлүгүнө туруктуу таяныч боло тургандыгын көрсөтөт. Ал эми балдардын окууга болгон кызыкчылыктарын эске алуу бул – адабиятты окутуудагы оң натыйжасын бере турган кошумча ойлонунулуп камдалган нерселеринин бири болуп эсептелет. Жогоруда айтып өткөн пикирибизди орус элинин учурдагы көрүнүктүү педогогдорунун бири О.Ю.Богданованын төмөндөгү ою менен бышыктап кетем: «окуучулардын сабактан сырткары окуган ар кандай эле чыгармалары катардагы сабакта өтүлгөн чыгармаларга салыштырмалуу жаш окурмандын ар тараптуу өнүгүүсүнө жана таалим-тарбия алышына көбүрөөк таасир этет». [3]

XX кылымдын башындагы белгилүү орус педогогдору балдардын класстан тышкаркы окуу жараянын көзөмөлдөп туруу максатында ар бир окуучу үчүн атайын «жеке окурмандык күндөлүк» ачууну сунушташкан. Алардын ою боюнча мугалим жеке окурмандык күндөлүккө карап окуучунун окуган чыгармалары менен таанышуу жана ал аркылуу узак убакыт бою байкоо жүргүзүү менен баланын адабий өнүгүү деңгээлин билип алуу мүмкүнчүлүгүн ээ болмок. Бирок, ишмердүүлүктүн бул формасы формалдуу мамиленин жана окуучулардын курактык, индивидуалдуулугун жана башка өзгөчөлүктөрүн эске албоонун натыйжасында оң таасирин бере алган эмес. Ошого карабастан айрым мектеп окуучулары окуган чыгармалары боюнча күндөлүк жазып жүрүшкөндөрү белгилүү. 5-6- класста окуган окуучулар өз каалоосу жана өзгөчө кызыгуулары менен окурмандык күндөлүктөр аркылуу иштешет. Балдардын бул иш-аракеттери майнаптуу болуш үчүн мугалим аларга чыгармачылык менен мамиле жасоосу абзел, андыктан күндөлүктүн толтурулушуна багыт гана берип, калганын окуучунун өз эркине коюп, анын оюн чектебеш керек. 5-класстагы окуучулардын жеке окурмандык күндөлүктөрү, көпчүлүк учурда бул – окулган чыгармалар боюнча тартылган иллюстрациялар, кыскача аннотациялар, айрым бир таасирдүү жерлеринен үзүндүлөр, сабакка байланыштуу адабий оюндар (крассворддор, викториналар), класстан тышкаркы окууга арналган ар бир үй тапшырмасы үчүн тартылган кооз сүрөттөргө толгон альбомдор болуп эсептелет. Бирок, айрым мугалимдер окуучунун ал зор мээнетин баалоонун ордуна басмырлашат, ойлонуу менен жараткан чыгармачылыгы үчүн алкыш эмес кагуу жеген окуучу кийинки сабактарда билип турса жооп бербейт. Ошентип окуучунун ой жүгүртүү мүмкүнчүлүгү мугалимдин дүйнө таанымына же анын маанайына көз каранды болуп калат да, окуучунун активдүүлүгү уламдан-улам чөгүп жок болот. Бул мугалимдин кетирген каталарын ичинен эң чоңу деп айтаар элем. Анткени жакшыбы жаманбы алардын баары окуучунун чоң эмгеги, аны туура баалаш мугалимдин милдети болчу.

Класстан тышкаркы окуу бул – өтө татаал, көп кырдуу система. Ал күнүмдүк (класстан тышкаркы окууну жетектөө), эпизоддук (окуу конференциялар, адабий кечелер, экскурсиялар), циклдык (кружоктор, чогулуп иш алып баруулар), иштерден турат. Методикалык жагынан караганда класстан тышкаркы окуу индивидуалдуу да, группалык да болушу мүмкүн. Ал мугалимдин тандап алган методуна көз каранды. Ушул жерде биз бир нерсени баса белгилеп кетмекчибиз. Класстан тышкаркы окууда сабак кандай усул менен өтүлбөсүн окуучунун китеп окууга болгон кызыгуусун ойготуу биринчи планга коюлат.Анткени, класстан тышкаркы окуу – мугалимдин ишиндеги негизги багыттардын бири. Кыргыз адабиятын окутуу методикасында адабият сабагы класстан тышкаркы окуу менен биргеликте гана окуучулардын өз алдынча изденүүсүнө жана алардын көркөм адабиятты окууга болгон кызыгуусун ойготуп, шыктандырууга активдүү таасир этерин мектеп шарты далилдеп турат. Класстан тышкаркы сабак мектепте өтүлгөн сабак менен

тыгыз байланышта. Класстан тышкарки окуу катардагы сабактын уландысы болуп эсептелет. Бул сабакта окуучулар өз алдынча окууда алган билимдеринин куржунуна таянышат. Бул мисалдар класстан тышкаркы сабакты орто мектептерде окутуунун зарылчылыгын аныктап турат.

Класстан тышкаркы окуу кадимки сабактардан айырмаланып мугалимден кеңири чыгармачыл ой жүгүртүүнү талап кылат. Класстан тышкаркы сабактарда мугалим негизинен, окуучулардын окулуп жаткан чыгарманы чыгармачылык менен кабыл алышына жана андагы окуялар топтомун терең түшүнүүсүнө басым жасайт, балдарды ошого даярдайт.

Сабактарда класстан тышкаркы окууга болгон мамиле табигый болушу керек. Ошону менен бирге эле биринчиден окулуп жаткан чыгарманын тексттин темасынын актуалдуулугуна, экинчиден, класстагы окуу кырдаалына көз каранды болуп эсептелет. Чыныгы устат мугалимдер өз окуучуларынын жекече сабактагы тажрыйбаларын гана баалап эске алышпастан, алардын класстан тышкаркы окуу ишмердигине да багыт көрсөтө алат. Класстан тышкаркы окуу сабактары адабият сабагына эчак келген. Азыркы кезде ал орто мектепте окутулган кыргыз адабиятынын бир салаасы. Сабактан тышкаркы иштердин формаларын кеңири пайдалануу, талкууга алынуучу чыгармаларды эркин тандоо, учурдагы адабияттын классикалык үлгүлөрү менен таанышуу бул – адабият сабагы боюнча класстан тышкаркы окуунун негизги өзгөчөлүктөрүнөн.

Окуучуларды руханий жактан тарбиялоонун проблемаларынын актуалдуулугу курчуп, улам жогорулап барат. Азыркы коомдук-саясий, социалдык, экономикалык кагылышуулардын шартында окуучулардын нравалык балуулуктарын жана руханий дүйнөсүн таза бойдон сактап калуу адабияттын жана аны окутуучулардын негизги милдеттеринин бири. Ансыз жаш өспүрүмдөрдүн инсан катары калыптанып, личносттук жактан өнүгүүсү үзгүлтүккө учурайт.

Жаштардагы дүйнө таанымды калыптандыруунун негизги каражаттарынын бири болуп, көркөм сөзгө, анын жанында орус жана дөйнөлүк адабияттагы чыгармаларга мамиле жасоо эсептелет, себеби ал адамды дүйнөлүк маданиятта жаралып жаткан искусствонун түрлөрү менен тааныштырат, ошону менен бирге жан дүйнөсүн байытат.

Класстан тышкаркы окуу адабият сабагынын бөлүмү катары орус элинде өткөн кылымдын 50-жылдарынан тартып Л.В.Благонадежин, О.И.Никифоров, Н.Д. Молдавский, Л.Г. Жабиц, М.Д.Пушкарев, Л.Н Рожин, Н.А. Бодрев жана башка ушул сыяктуу белгилүү психологдор, педогогдор жана адабият окумуштуулары ушул жаатта бир топ алгылыктуу эмгектенип орто мектептердин окуу программаларына киргизүүнү теориялык жактан далилдеп жолго коюшкан болсо, М.Г.Марацман [8], М.Г. Качурин [4], О.Ю.Богданова [3] сыяктуу методисттер класстан тышкаркы окууну окутуунун жол-жоболорун, усулдарын иштеп чыгууга жетишкен. Бүгүнкү күнгө келип (2003-жылдан бери) «Класстан тышкаркы окуу» деген илимий методикалык журнал чыгарууну да колго алышкан.

Ал эми кыргыз адабиятын орто мектептерде окутуунун тарыхында 1975-жылдын ноябрь айында Кыргызстан КП БКнын «Кыргыз тилин окутуунун абалы жана аны жакшыртуунун чаралары жөнүндөгү» токтомунан кийин жаңыланып түзүлгөн программада класстан тышкаркы окууну атайын бөлүм катары белгиленгендиги жана ага атайын саатар бөлүнгөндүгү жөнүндө К.Иманалиев өзүнүн «Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы» аттуу эмгегинде төмөнкүлөрдү айтат: «Жаңы программа боюнча адабияттык окуу үчүн сунуш кылынган материалдардын үч түрлүү тизмеси берилди. Эң негизгиси класста талдоого алына турган чыгармалар. Экинчиси окуу үчүн милдеттүү болгон чыгармалар. Мындай чыгармалар класста атайын талдоого алынбайт. Мугалим тарабынан негизги материалды өтүүнүн мезгилинде, же атайын класстан тышкары окуу ишин жүргүзүү үчүн бөлүнгөн убакыттын мезгилинде жүргүзүлөт. Үчүнчүсү окуучулар милдеттүү түрдө окуу үчүн эмес, өзүнүн адабий билимин жогорулатыш үчүн, класста алган билимин тереңдетиш үчүн окууга сунуш кылынган материалдар. Бул материалдарды окуш үчүн да мугалим жетекчилик кылып, багыт берип турууга тийиш». Келтирилген мисалдан көрүнүп тургандай кыргызстандагы орто мектептеги турмуш үчүн класстан тышкаркы окуу жат көрүнүш эмес экендиги көрүнүп турат. Анткен менен адабиятты окутуудагы мыкты педогогдор болгон Б.Алымов[1], К.Иманалиевдердин [5] А. Муратов[7], С.Байгазиев, методикалык эмгектеринин айрым жерлеринде сөз болгондугун, азыркы учурда болсо проффессор С.Рысбаевдин жетекчилиги астында Б.Абдухамидова, Б.Асаналиев, Ч.Бекбаевалардын [9] башталгыч класстар үчүн программаны түзүшүп, анын жанында хрестоматиясын даярдап чыккандыгын эске албаганда кыргыз адабияты сабагы боюнча класстан тышкаркы окууга атайын арналып жазылган бир да эмгек жок.

Программага чыгармаларды тандап алууда биз төмөнкүдөй критерийлерди кармандык:

- сунуш кылынып жаткан чыгарманын идеялык тазалыгы, тарбиялык жактан маанилүүлүгү, жалпы адамзаттык нарктуулукка ылайык келерлиги, гуманисттик бийик ойлорунун орун алгандыгы;
- чыгарманын көркөм-эстетикалык салмагынын дурустугу;
- тандалган чыгармалардын кыргыз тилин үйрөнүүгө көмөктөшүү үчүн мүмкүнчүлүгү бар экендиги, тилдик байлыктарынын молдугу жана окуучуларга ылайыктуулугу;
- чыгармалардын тек, түр, жанр, тематика боюнча көп түрдүүлүгү, кыргыз адабиятынын оозеки формасын жана профессионалдуу жазма адабиятты толук эске алгандыгы;
- окутууга тандалып жаткан чыгармалардын балдардын курак өзгөчөлүгүнө, окурмандык кызыгууларына, кабыл алуу ыңгайына ылайык келерлиги;
- үйрөнүлүүчү чыгарманын кыргыз элинин этномаданий, этнопедагогикалык, этнографиялык өзгөчөлүктөрүн көбүрөөк жана туура чагылдырышы ж.б.

Программанын принциптери, негизги өзгөчөлүктөрү жана аны колдонуучуларга усулдук кеңештер:

1. Программа өтө татаалдаштырылбай, окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө, кызыгууларына ылайык сунуш этилди. Бул мугалимдин ишин бир топ жеңилдетет жана окуучулардын өздөштүрүүсүнө жакшы шарттарды түзөт.

2. Программада сунуш кылынган чыгармалар улуттук рухту, этномаданий мурастарды сиңдирүүгө көмөктөшүү кызматын аткарат.

3. Чыгармалардын тандалуусунда көбүнчө кыргыз элинин этнографиялык өзгөчөлүктөрүн туура көрсөткөндөрүн, этнопедагогикалык баалуулугу болгондорун, кыргыз жергесинин пейзаждык сүрөтүн сөз менен жакшы тарткандарын биринчилерден болуп иргеп алдык.

4. Биздин программага ылайык хрестоматия китеби түзүлөт (жазылат), б.а. бардык класстарда көркөм чыгармалардын тексттери сунуш кылынган саатка ылайык окуулуктарга киргизилет.

5. Биздин программа менен окутууда текстти талдоо учурунда эң көп жумуштар ошол тексттеги көркөм сөз каражаттарын үйрөнүүгө жумшалат. Демек, монологдук жана диалогдук речтерди талдоо, автордун баяндоо, ой жүгүртүү, сүрөттөө стилдерин аңдап билүү, ыр түзүлүшүн анализдөө, чыгарманын тилин ар тараптан изилдөө, тааныш эмес сөздөрдүн лексикалык маанилерин ачуу, сүйлөмдөрдүн стилистикалык түзүлүшүн байкоо сыяктуу тилдик жумуштар жүргүзүлөт.

Азыркы тапта кыргыз адабияты боюнча класстан тышкаркы окутуу боюнча атайын программа, класстан тышкарк ы окуу китеби түзүлө элек.

Кыргыз адабиятын окутууда жогорудагы өксүктөрдү жоюу максатында класстан тышкаркы окутуунун программасы түзүлдү деп ойлойбуз. Албетте, бул программа мезгил өтүшү менен түзөтүлөт, оңдоолор киргизилип, өркүндөтүлөт.

Адабияттар

1. *Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы.- Ф.: Мектеп, 1981, 1984.*
2. *Байгазиев С. Гумандуу педагогика.- Б., 2007.*
3. *Богданова О.Ю. Внеклассное чтение по литературе. – М., 2004.*
4. *Качурин М.Г. Внеклассное чтение и внеклассная работа по литературе. – М., 1985.*
5. *Иманалиев К. Орто мектепте кыргыз адабиятын окутуунун методикасынын негизги маселелери. -Ф.: Мектеп, 1973.*
6. *Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары. –Б., 2006.*
7. *Муратов А. V- VIII класстарда адабият теориясын окутуу. –Б.: Мектеп, 1990.*
8. *Маранцман В.Г. Методика преподавания литературы. – М., 1995.*
9. *Рысбаев С., Абдухамидова Б, Асаналиев Б., Бекбаева Ч. Кыргыз акын-жазуучулары балдарга. 1-2-китеп, - Б., 2010.*